
KRŠĆANSKA EUROPA U BAROKNIM PROPOVIJEDIMA
ABRAHAMA A SANCTA CLARA U BEČU
(u povodu rasprave u Europskom parlamentu)

Ivan Pederin, Split

UDK: 261.8

271.4 Abraham a Sancta Clara

821.112.2-05.09 Abraham a Sancta Clara

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 6/2004.

Sažetak

Prilog se objavljuje u povodu rasprave u Europskom parlamentu o tome treba li u europski ustav ući termin kršćanska Europa. Europa već dugo nije više kršćanska, ali više od jednog tisućljeća kršćanstva kao državne crkve ostavilo je duboka traga pa je kršćanska kultura ustrojila mentalitet Europljana. Primjer bečkoga dvorskog propovjednika Abrahama a Sancta Clara pokazuje na koji način je to postalo, ali otkriva da napetosti između krune i oltara nikad nisu bile male. Prilog se bavi pitanjem može li Turska postati članicom Europskoga parlamenta i zaključuje da su teološke razlike između kršćanstva i islama male, ali ne i kulturne i pravne.

Termin *kršćanska Europa* pojavio se kao pitanje u raspravama o europskom ustavu, kad su jedni predlagali da taj termin uđe u ustav, a drugi su to odbijali, a teško da su i jedni i drugi znali što to zapravo znači. O tome nam nešto može reći Abraham a Sancta Clara (1644.-1709.), dvorski propovjednik u Beču.¹

Propovijed je vrlo star književni rod; rodonačelnik propovjednikâ bio je Isus, koji je održao propovijed na gori. Propovijed se

¹ Njegova djela izišla su u dva izdanja. To su: *Reimb dich, Oder Ich Liß dich Das ist: Allerley Materien, Discours, Concept, und Predigen: welche bißhero in unterschiedlichen Tractäten gedruckt worden; Nunmehr in ein Werck Zusammen gereimbt, und zusammen gerumbt, Mit einem beigefügten Indice Conciniatorio, und neuem Zusatz mehrerer Concepten; Denen Heren Predigern für ein Interim geschenkt, biß etwas anders bald folgen wird / Durch P. Fr. Abraham a Sancta Clara* (I. Lucern / Lucern: Gedruckt und verlegt bey Gottfried Haut, Gottfried, 1688. pa opet nadopunjeno 1702.

drži uvijek *ex auctoritate*; sam Isus bio je sin Božji, a tako se i držao; njegovi nasljednici svećenici gotovo uvijek su propovijed vezivali uz misu; propovijed je bila i još je uvijek jedno od glavnih sredstava širenja vjere, a to je bila i Isusova propovijed. U svojim počecima propovijed se u zemljama njemačkog jezika oslanja na egzegezu, ona je egzegeza u pučkom obliku. S napretkom obrazovanja javljaju se posebni oblici propovijedi, kao *sermo* što polazi od Biblije, nekog pitanja učiteljstva; propovijed je u bitnome učiteljska, i Isus je govorio kao učitelj. Ona u tom smislu često polazi od života nekog sveca, javljaju se propovijedi o stanovitim razdobljima liturgijske godine, pa propovijedi zbog pošasti kuge, turske opasnosti, ratova, pozivi na pokoru, a pokora i žrtva središnji su dio kršćanske vjere i sl. Crkveni otac sv. Augustin vezao je propovijed uz antičku retoriku pa propovijed dobiva čvrst oblik, osobito u skolastici i utječe na književnost, osobito prozu. Ona dobiva dispoziciju, *thema*, *prothema*, *exordium* kao zaziv Gospodina i zajednice; *thema* dobiva dispoziciju u tri dijela – *divisio*, s isticanjem značenja teksta i analizom danog materijala, *distinctio*, kao tumačenje središnjeg pitanja, *dilatatio*, kao zauzimanje stajališta. Skolastička propovijed voli ornat, iznosi dokaze. Književnost je u svojim počecima bila usmena i vezana s glazbom, plesom i likovnim umjetnostima.² S izumom pisma književnost se nužno počela izdvajati od ostalih umjetnosti. Propovijed je usmena književnost i to je njezina prednost, a nije ni odvojena od ostalih umjetnosti jer se u crkvi pjeva, a crkva se ukrašava slikama i drugim plastičnim ornamentima. Nedostatak je što su propovijedi sačuvane često u kasnijim zapisima pa o propovijedima u njihovim izvornim i usmenim oblicima možemo samo nagađati.³

Propovjednici su se obično služili lekcionarima i drugim priručnicima koji sadrže sažet naputak za propovijed u određene dane u godini. Oni s liturgijom označavaju liturgijski kalendar kojim vrijeme postaje sveto pa eternizira događaje kakvi su rođenje i

² Ivan Pederin, *Qu'est-ce que la littérature?*, Dubrovnik, XII (2001), br. 1., str. 125-139.

³ Vidi Herbert Wolf, *Predigt*, u: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* begründet von Paul Merker und Wolfgang Stammeler, zweite Auflage neu bearbeitet und unter redaktioneller Mitarbeit von Klaus Kanzog sowie Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Werner Kohlschmidt und Wolfgang Mohr, Dritter Band, Dritte Lieferung, *Politische Dichtung – Psalmendichtung*, Berlin, 1967., str. 223-257. Vidi i habilitaciju Franzisa M. Eibela, *Abraham a Sancta Clara: vom Prediger zum Schriftsteller*, Wien, 1990.

uskrsnuće Isusovo i dr. U tom smislu propovijed je duboko prožela život čovjeka, osobito seljaka, koji se u svojim radovima ravna prema liturgijskom kalendaru. Napokon, propovijed se obraća svim ljudima nekog kraja slijedeći prisposobu o mudrim i ludim djevicama, a to znači da je ona nužno na narodnom jeziku. Propovjednici su nje govali i izgrađivali taj jezik davno prije romantičara jer se nisu mogli obratiti seljacima na latinskome. Propovijed je utjecala na politička i vjerska zbivanja i na književnost. Među ona prva spominjemo previranja u drugoj polovici XV. st. kod nas na Rabu, pa u Firenci. Na Rabu su redovnici oštro kritizirali život dijecezanskih svećenika i biskupa Ivana Skafe jer su nosili sablju, vraćali se kući *post pulsationem tertiae campanae* i uopće živjeli *contra honorem clericalem, contra morum honestatem*, kako su redovnici grmjeli s propovjedaonice.⁴ U Firenci je (nekoliko desetljeća kasnije) redovnik Girolamo Savonarola ustao protiv pape Aleksandra VI. iz istih razloga. Pojavili su se lekcionari, tj. knjige u kojima je bio nacrt propovijedi za svaku svetkovinu u godini. Utjecaj propovijedi na književnost snažan je i postojan i u ovom radu ga ne možemo obaseći, ali ćemo spomenuti samo Andriju Kačića Miošića koji je svoj *Razgovor ugodni* napisao otprilike kao lekcionar za guslare; svaka od njegovih pjesama otprilike je nacrt koji će guslar usmeno razraditi.⁵

Proučavanje propovijedi zapušteno je u novijoj njemačkoj književnoj znanosti koja se mnogo bavi ekspresionizmom i suvremenom njemačkom književnošću s lijevih pozicija, a nažalost ne razlikuje uvijek dovoljno oštro znanost od politike i političke subverzije. O bečkom baroknom propovjedniku Abrahamu a Sancta Clara čitamo primjerice, u već navedenom radu da je imao buran i drastičan rečenični ritam, da je primjenjivao burlesknu komiku i mimiku, parodiju, igru riječi, uzvike; propovijedi su bile pune usporedbi i primjera, sinonima koji su se znali oslanjati na učenost. Moramo se upitati je li ikad itko propovijedao samo zato da bi se igrao riječima ili zbog burleskne komike. Abraham a Sancta Clara je primjerice održao propovijed kojom je hrabrio kršćanske vojnike da se bore protiv Osmana. To je *Auff, auff ihr Christliche Soldaten und erwöget woll, dass euer sträflicher Wandel ein grosse Hinderniss*

⁴ Ivan Pederin, *Rab u osvlt humanizma i renesanse*, Zagreb, 1989., str. 27-41.

⁵ Ivan Pederin, "Začinjaci", *štioći pregaoci, Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1977. Andrija Kačić-Miošić prema tradiciji u književnosti i njegov udio u preobrazbi hrvatskog stila, str. 151-174.

seye der Victori und Sieg. Da se podsjetimo, 1683. Osmani su opsjedali Beč, 1686. protjerani su iz Budima, slijedila su vojevanja Eugena Savojskog itd. Ovakva propovijed ostavila je pečat u čitavom jednom razdoblju europske i hrvatske povijesti jer su tada hrvatski vojnici koji su branili sinjsku citadelu ili jurišali za fra Lukom Ibrišimovićem zazivali *lipo ime Isusovo*, i borili se za katoličku vjeru i Hrvatsku.⁶ Ovdje valja postaviti i pitanje što bi se bilo dogodilo da je veliki vezir Kara Mustafa 1683. uspio osvojiti Beč, a imao je ne malu vojnu premoć.

Ako hoćemo govoriti o baroknoj propovijedi, valja poći od katoličke reformacije. Moramo se vratiti unatrag. Renesansa je bila razdoblje krize vjere, a i gospodarske krize u Italiji koja je počela 1463., kad su Osmani osvojili Bosnu pa je prestala trgovina s Apeninskim poluotokom.⁷ Katolička obnova počela je već prvih desetljeća XVI. st., kako se to može zamijetiti npr. na Rabu, a vjerojatno i na drugim mjestima. Tridentiski sabor tome je dao konačni izraz i potvrdu. Onda je počela obnova kršćanstva. Bila je to obnova vjere pa je Gospodin pobudio nove svece, kao što su to bili sv. Ignacije Loyola, sv. Filip Neri, sv. Josip Calasanza i drugi. Isusovci su prekrili Europu i razvili snažnu djelatnost u Americi, zapravo na cijelom svijetu uključivši i Japan; katolicizam se globalizirao. Isusovci su obnovili školstvo, jer školstvo je bilo u nadležnosti Crkve, osnivali su gimnazije, njihovi učenici bili su djeca knezova i vladara i odatle njihov velik utjecaj na dvorovima, gdje su k tome bili i ispovjednici. Nešto može reći i usporedba kršćanstva s drugim vjerama. Judaizam je vjera zakona, i to Mojsijeva zakona, koji je nastao u davnini pa je jedno od temeljnih pitanja judaizma bilo valja li zakon primijeniti doslovce. To objašnjava i pojavu Isusa, kojem su zamjerali da njegovi učenici trgaju klasje i jedu na sabbat, a on je odgovorio upitom tko od njegovih kritičara neće izvaditi svog vola

⁶ Rat 1715.-1718. bio je katolički i hrvatski rat, pravoslavci se nisu htjeli boriti protiv Turaka, vidi: Ivan Pederin, *La Guerra fra Venezia e l'Impero Ottomano (1715-1718) e l'albeggiare delle coscienze nazionali croata, serba e montenegrina*, Ateneo Veneto, anno CLXXXI (1994), str. 201-228. Ovaj rad sam objavio u Mlecima, hrvatsku verziju predložio sam za objavljivanje u zborniku "Kačić" 1992. On još nije tiskan (!).

⁷ Ivan Pederin, *Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento*, Studi veneziani, n. str. XXI (1991); isti, *Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 36 (1994), str. 125-180. Talijanska znanost koja se razvijala u doba hladnog rata pa nije mislila dalje od željezne zavjese, nije uočila vremensko podudaranje pada Bosne i početka gospodarske krize na Apeninskom poluotoku.

ako mu na sabbat padne u bunar. Isus ipak nije došao da ukine Zakon, ali ga nije htio ni doslovce primjenjivati, a nije donio nikakav dopunjeni zakon. Islam je vjera zakona i to se pokazalo smetnjom jer nije moguće u XXI. st. primjenjivati doslovce zakon koji je nastao u ranom srednjem vijeku. Kršćanstvo nije vjera zakona pa je prihvatilo rimsko pravo, koje nije kršćansko. U srednjem vijeku je rimsko pravo bilo ishodište za mjesne statute, koji su uvijek imali svoje mjesne varijante. No, kad je kršćanstvo postalo državnom vjerom, onda je Crkva djelovala na te varijante i unijela kršćanski duh u pravni sustav i društveno-političko uređenje, a prožela je statute i pojednostavnjenim Mojsijevim zakonikom. Pravni povjesničari, često eminentni u svojim disciplinama, koji su pisali u XIX. i XX. st. nisu dovoljno pozornosti posvetili utjecaju kršćanstva na statute.⁸ Ako je Crkva kršćanski nadahnula statute koji su nastali iz rimskog prava ona to nije učinila odjednom ni samo jedan put, nego je to činila povremeno tijekom povijesti. O mijeni XVI. i XVII. st. pojavio se sa svojim djelima španjolski isusovac Francisco Suárez. On je primjerice pisao o ratu koji se začinje da bi se ponovno uspostavio mir. Bez te namjere rat je zločin. Autor razlikuje državu koja je kriva i državu koja vodi pravedni rat da bi se očuvala pravda i mirni suživot naroda. Ratno pravo je tehnička konstrukcija da bi se ograničila ambicija pobjednika jer bi ona mogla omesti mir zajednice.⁹ Suárez nastavlja s razmatranjima, opaža da je sv. Augustin odobravao rat, kao i neki pape, ali su Isus i apostoli osuđivali svako nasilje. Suárez nastavlja s prikazom odnosa prema ratu u kršćanstvu, zamjera Lutheru što je osudio ratove protiv Osmana jer se čovjek ne može suprotstaviti Božjoj volji, a Osman su kazna koju nam je poslao Bog. Suárez potom razlikuje između

⁸ Enrico Besta, *Storia del diritto italiano, Diritto pubblico, II*. Milano, 1949; Ivan Beuc, *Osorska komuna u pravno-povijesnom svjetlu*. Vjesnik državnih arhiva u Rijeci, sv. I (1953); Antun Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune iz 1313. godine (Srednjovjekovno pravo Splita)*, Split, 1964. Ovi posljednji se nisu mogli osvrnuti na utjecaj Crkve u statutima već zbog komunističke cenzure koja nije dopuštala ni spomen Crkve čak ni poslije slobodnih izbora. Tako su meni cenzori Janko Belošević i Tereza Ganza Aras bez mog znanja izbacili 1992. pasuse koje su oni smatrali klerikalnima u radu *Proizvodni odnosi na Rabu u 16. stoljeću*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, (18) 1991/92), Zadar, 1993., str. 201-221. Tražio sam preko suda da se tiska ono što sam napisao ja, a ne cenzori, ali sutkinja Općinskog suda u Zadru Blanka Pervan nije uopće u tom slučaju htjela primijeniti važeći zakon o autorskom pravu.

⁹ To je: *Guerra, intervención paz internacional*, Estudio, traducción y notas por Luciano Pereña Vicente, Madrid, Espasa-Calpe, 1956., str. 37, 41. Djelo je prijevod latinskog izvornika.

obrambenoga i napadačkog rata. Govori o starozavjetnim ratovima, kad je Gospodin zapovjedio Židovima da ratuju protiv svojih neprijatelja. Spominje apostola Pavla, koji je istaknuo da su sveci s vjerom osvojili carstva. Suárez nabraja kršćanske knezove koji su pozvali na oružje protiv krivovjeraca, shizmatika i Turaka. Obrambeni rat opravdan je i zakonit; može se navijestiti rat vladarima koji nemaju suvereniteta, država ima pravo kažnjavati zločince među svojim podanicima, a također i osvetiti se stranim zločincima. Postavlja pitanje suvereniteta; car nema suverenitet nad kraljevima, pa ni nad njemačkim knezovima. Arbitar kod objave rata je papa, koji ima suverenitet samo u svojoj državi. Da bi narodi mogli živjeti u miru, mora postojati sila koja će kažnjavati nepravde.¹⁰ Ako uzmemo u obzir bliske veze Beča sa španjolskim prijestoljem, te da je Suárez nešto stariji Abrahamov suvremenik (on je pred međunarodnim slušateljstvom branio svoje teze iz ovog djela 1584. s osloncem na kardinala Kajetana), ne možemo, a da ne pomislimo da se Abraham oslanjao na nj. Španjolska je tada bila imperij u službi vjere, pravde i uljudbe. Crkva je dala opravdanje ovoj ulozi Španjolske pa je Suárez sa svojim djelom postao temeljem španjolske vanjske politike, a Filip II. oslonio se na nj kad je 1580. osvojio Portugal. Beč je bio grudobranom katolicizma protiv naleta islama. Nužno moramo promisliti da se Abraham oslanjao na Suáreza kad je propovijedao da ohrabri vojnike što su se borili protiv Osmana. Ovdje valja dodati da je ratno pravo islama drugačije od kršćanskog, osobito u postupanjima s ratnim zarobljenicima koji bi bili pošteđeni smrti ako bi prešli na islam; u islamu naime vrijedi načelo da se odrubi glava svakom tko je potegnuo sablju protiv islama, osim u slučaju da se on obrati na islam. To je davalo posla Inkviziciji kad bi se takvi prisilni obraćenici vratili kući.¹¹

¹⁰ *Ibid.* str. 51-52, 55, 58, 60, 62, 76, 78, 120.

¹¹ Lovorka Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001; Johannes Schiltberger, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427.*, herausgegeben und erläutert von Karl Friedrich Namann, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe, München, 1859., Amsterdam 1976., opisuje kako su Turci zarobili jednu kršćansku vojsku i odmah smaknuli sve zarobljenike u skladu s islamskim ratnim pravom. Kad su Turci 1807. porazili vojsku Crnogoraca i Rusa i zarobili mnogo vojnika, maršal Auguste Marmont ih je otkupio novcem da ih ne posmicaju u skladu s islamskim ratnim pravom. Iz memoara maršala Marmonta, *Ilirske uspomene 1806-1811.* (Dubrovnik, Boka kotorska, Dalmacija, Civilna i Vojna Hrvatska, Koruška i Kranjska u doba stvaranja Napoleonovih provincija); Split, 1977. Priredio i preveo Frano Baras, str. 51.

Abraham a Sancta Clara zvao se Johann Ulrich Megerle; bio je sin kmeta koji je poslije postao krčmar u Kreenheinstetten kraj Messkircha u Badenu. Školovao se kod isusovaca u Ingoldstadtu, stupio u red bosonogih augustinaca. Došao je u priliku da propovijeda pred carem Leopoldom I. kojemu se sviđjela njegova propovijed, pa je postao dvorskim propovjednikom. Bio je smion pa je kritizirao odijevanje žena, koje umjesto da pokriva, razgolićuje. Takve žene ne zaslužuju ni da ih se pokupi vilama za gnoj. To je mnogima bilo previše jer su u auditoriju sjedile i nadvojvotkinje. Abraham se morao ispričati. Ispričao se i dodao kako one ipak zaslužuju da ih se pokupi vilama za smeće (!). Svojim je propovijedima hrabrio branitelje kad je Kara Mustafa opsjeo Beč, a nije drugačije bilo ni 1715., kad su Osmani opsjedali sinjsku tvrđavu pa su franjevci propovijedima hrabрили branitelje, a i stali na bedeme sa sabljom u ruci.

Abraham je 1680. postao prior, a potom i provincijal reda.¹² Među njegovim propovijedima nalaze se portreti mnogih zanimanja. Opisuje liječnika koji liječi ljude, a ljudsko tijelo je u odnosu na dušu poput starog mijeha u kojemu je dobro vino. Liječnik koji liječi samo tijelo neprijatelj je duši i tu Abraham počinje sa svojim vatrometom riječi i uzbuđenjem koje ide prema vrhuncu, pa iako liječnik nije magarac, često ga valja potjerati. Abraham je majstor smjele riječi, koja stvara uzbuđenje. Ta riječ je na granici uvrede, ili ipak nije, jer je izrečena u ozračju očinske svećeničke dobrostivosti. Abraham je točno znao značenje i ozračje riječi. Nastavljajući propovijed, ističe veliko znanje koje liječnik mora imati da zapamti 270 kostiju u čovjekovu tijelu, da bi prešao na usporedbu liječnika s milosrdnim Samaritancem iz Evanđelja. Kritizira ranarnike igrom riječi *Wundarzt* (ranarnik)- *Wunderarzt* (čudesni liječnik) jer se pacijenti čude kad vide njihov račun. Ovdje Abraham napominje da je Isus slao apostole da liječe ljude, ali im je strogo zabranio da uzimlju nagradu u novcu. Kaže da se loši liječnici ipak ponosno nazivaju doktorima, a radi se o šarlatanima. Abraham je u svojoj propovijedi kritizirao i satiričkim sredstvima korigirao liječničko zanimanje, ali sve s osloncem na Evanđelje. U ovom slučaju njegova je satira u

¹² Rudolf Eger, *Etwas für alle. Kurze Beschreibung allerlei Stands-, Amts- und Gewerbepersonen. Allen und jeden heilsam und leitsam verfertigt durch Abraham a Sancta Clara*, Hofprediger zu Wien, München, 1960. Einleitung.

službi socijalnog odgoja, u kojem Abraham govoreći o liječniku ide za ustrojem sretnog i kršćanskog zajedništva.¹³

Propovijed o glazbeniku (*Der Musikus*) Abraham počinje s biblijskim Jubalom, sinom Lamehovim, koji je iznašao glazbu pa se po njemu radost zove *Jubilieren*. Slika Staroga zavjeta je kod njega radosna. Nastavlja kratkim prikazom povijesti glazbe, izumom glazbala, prije svega orgulja; raj je prikazao kao mjesto gdje blaženici pjevaju Bogu u slavu, opisao je čuda u kojima su pjesma i glazba zaustavila vatru, Židove koji nakon prijelaza preko Crvenog mora pjevaju pjesmu zahvalnosti Gospodinu, carigradskog patrijarha Nicefora koji je tako dobro svirao na lutnji da bi bolesni ozdravili kad bi ga čuli. David je pjesmom slavio Gospodina. Govoreći o glazbi, Abraham je prikazao jedan naivno-sveti kršćanski svijet, a onda odjednom prelazi na pijance što pjevaju u gostionicama pa ostanu gazdi dužni, te zaključuje da seljaci u svojem veselju s glazbom, plesom i pjesmom ne bi smjeli zaboraviti na Gospodina. Seljaci su politički maloljetni, onako kako ih gleda svećenik i seoski župnik, a Crkva je ta, koja opominje i prašta.

Propovijed o činovniku (*Der Beamte*) započinje Salomonovim poreznikom Jeroboamom, koji se toliko obogatio da se smatrao ravnim Gospodinu. Bilo je i drugačijih poreznika, kakav je bio poštenu Josip, koji je faraonu skupio toliko zlata da ga nije bilo moguće ni izbrojiti. Abrahamovo polazište je legitimističko – vladar je vlasnik zemlje, a poreznik njegov sluga, često i nepošten. Abraham je satiričan kad prepričava anegdotu o starom kuharu kojeg je knez, njegov gospodar, pozvao kako bi ga pitao kakvu nagradu želi. Kuhar je odgovorio da želi da ga napravi magarcem. Kad ga je knez začuđen upitao zašto baš magarcem, kuhar mu je odgovorio kako ljudi govore da knez na najbolje plaćena mjesta postavlja magarce. Književni postupak je satiričan, iza ovog odgovora stoji vjera u usavršavanje svijeta. Abraham tu raskrinkava, kažnjava, otkriva suprotnosti s polazišta hinjene naivnosti; to je postupak koji će se naći kod baroknog njemačkog pisca H. J. Chr. Grimmelshausena.¹⁴ Abraham završava poukom kako kod podjele položaja valja postupati kao na zdencu gdje je prazno vjedro na vrhu, a puno na dnu, a ne kao na situ gdje dobro propada, a ono loše ostaje gore. Ne može se ipak previdjeti da se Abraham, koji

¹³ O satiri kao socijalnom odgoju Jörg Schönert, *Roman und Satire im 18. Jahrhundert, Ein Beitrag zur Poetik*, Stuttgart, 1969., str. 51.

¹⁴ J. Schönert, *nav. dj.*, str. 10-11, 16-17.

je bio dvorski propovjednik, osjeća kao carev savjetnik ili nadzornik koji stalno ispituje koliko su carevi postupci kršćanski.

U propovijedi o pisarima (*Die Schreiber*) Abraham uvodno opisuje različite vrste pisara, koje svrstava hijerarhijski, tako da na vrhu stoje Mojsije, apostoli i evanđelisti, a na dnu pivski i kuhinjski pisari. Taj način mišljenja jasno je eklezijalan pa vidi Crkvu kao hijerarhiju, vidi zemaljsku i nebesku hijerarhiju. Ovaj je ulomak, međutim od neobične važnosti za povijest pisanja i književnosti, čime se na ovom mjestu ipak ne možemo baviti. On nije bez satirične oštrice koja nastaje u razmaku između Mojsija i evanđelista, s jedne strane, i pivskih pisara s druge.

Pisare vidi kao ceh, što nije čudo u doba kad je ceh bio otprilike osnovna politička organizacija, a pisanje potječe od Gospodina koji je naložio Mojsiju da ukleše u ploče deset zapovijedi. Pisanje potječe i od Isusa, koji se, kad su mu doveli preljubicu, sagnuo i pisao u prašini. Mogao je spomenuti Muhameda i Kur'an časni, ali nije, jer je to u ono vrijeme bilo strano katoličkom, monarhističkom i europeističkom duhu u kojem je živio i koji je i sam uz ostale stvarao. Kao i obično nastavlja antitezom pa spominje korumpirane pisare koji skupljaju porez i varaju gospodare,¹⁵ a gospodar je za Abrahama uvijek svet onako kako je faraon kao Josipov gospodar bio svet i onako kako su to gospodari u poslanicama apostola Petra Rimljanima i u poslanicama apostola Pavla. Nastavio je da su pisari često veliki učenjaci. Tu Abraham osjeća kršćanstvu svojstveno poštovanje prema učenosti. Završio je spomenom onoga što se latinski zvalo *Charta bibula*, njemački *Fließpapier*, a hrvatski bugačica. Riječi su od filološkog značenja jer ih više nema, nitko više ne piše crnilom da bi ga morao posušiti bugačicom na kojoj će ostati napisana riječ *mangup* ili *lopov*. Pisanje dakle postoji u rasponu između velikog učenjaka i lopova kao što Abrahamova propovijed uvijek stoji u antitetičkom rasponu između svetosti i grijeha s pozivom na kajanje, a bez osude grijeha, jer Abraham je u svojim propovijedima uvijek svećenik i otac koji tješi i prašta, a nikad strogi sudac. Nije ni zastrašen jer nije li sam Isus kazao ono ... *i vrata paklena neće je nadvladati*. Abraham je ipak ocrtao niz likova, zapravo zanimanja i dao im kršćanski okvir i sadržaj kao obvezatni uzor.

¹⁵ U Abrahamovo doba porezi su se davali u zakup i to je otvaralo mogućnost za zlouporabe. O mletačkom poreznom sustavu i zakupima poreza vidjeti u: Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika (1409.-1797.)*, Dubrovnik, 1990. Porezni sustav, str. 191-203. O odnosima zakupnika poreza i bankara vidi: isti, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split, 1996.

U propovijedi o tiskarima piše o gladnom čovjeku koji je počeo čitati neku knjigu pa je zaboravio na glad tako da je dobio duhovnu hranu umjesto tjelesne. Na sličan način je Ignacije Loyolski postao svetac – dok je ranjen ležao, on je čitao pa je vojnički zobun zamijenio svećeničkom haljom. Knjiga je dakle kao leća koja u čovjekovoj duši raspali ljubav prema Gospodinu. Abraham tiskare nije poštedio od kritike. Često tiskaju više negoli su ugovorili s piscem, pa razliku prodaju za svoj račun, a još češće tiskaju nećudoredne i nevrijedne, rekli bismo danas, trivijalne knjige.¹⁶ Abraham je osobito kritizirao uvredljive tiskopise kojima se vrijeđaju Crkva i vladar, spomenuo čuda koja je Gospodin napravio preko knjiga, tražio ovitak za knjigu jer je knjiga bez ovitka isto što i čovjek bez kuće, kazao je nešto i o knjižnicama, počevši s knjižnicom Rimljanina Corneliusa Sulle, te bibliofilima. Propovijed je dokument za povijest proizvodnje knjiga, književnosti i knjižnica. Ona je izrečena u predprosvjetiteljskom duhu, a to će reći da je Abraham polazio od autoriteta Biblije, koji je Voltaire rušio svojim *Dictionnaire philosophique*.

Propovijed o vojnicima (*Der Soldat*) počeo je sa rimskim satnikom iz Kafarnauma, nastavio s drugim satnikom, Longinom, koji je bio zapovjednik kod raspinjanja Isusova pa je, premda poganin, spoznao da je Isus bio sin Božji kad je izdahnuo pa se sunce pomračilo, grobovi se otvorili, a litice raspukle. Longin se obratio i umro mučeničkom smrću u Cezareji. Ustao je protiv nasilja, ali je istakao da je častan onaj vojnik koji brani domovinu. Ovdje se Abraham jasno oslanja na Suáreza. Nastavio je propovijed govoreći o nedostojnim vojnicima koji se bolje znaju kititi sjajnom odjećom i oružjem nego vojevati. Od dokumentarne vrijednosti je opis kako se i kojim kozmetičkim sredstvima vojnici uljepšavaju. Istakao je da svaki narod ima svojega junaka, pa ih je i nabrojio; to su Juda Makabejac kod Židova, Pausanije kod Spartanaca, Kir kod Perzijanaca, Hanibal kod Kartazana, Cornelius Scipio kod Rimljana,

¹⁶ To nam upotpunjuje sliku tiskanja knjiga u XVII. i XVIII. st. i objašnjava zašto je Fenélon u: *De l'éducation des filles* preporučao djevojkama oprezno čitanje. Bezvrijedne i nećudoredne knjige zabranila je početkom XIX. st. cenzura. Ivan Pederin, *Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 30 (1987), Zagreb, 1989., str. 19-44. Vidi osobito propis cenzure *Vorschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren in Folge a.h. Entschließung vom 14. September 1810. erlassen*, Državni arhiv u Zadru, 336 (1848) XI₂.1.2726/p.

Gustav Adolf kod Šveđana i dr. Opisao je i načine na koje umiru vojnici. Lijepu smrt na bojištu, ružnu u lazaretu.

Abraham nije nimalo elitističan pa uz propovijedi o uzvišenim likovima kakvi su Mojsije, sveci i drugi čitamo propovijed o kuharima (*Der Koch*). Počeo je s Karlom Velikim, koji se potkraj života povukao u samostan. Pokazao je kršćansku skromnost i pravednost kad je u tom samostanu postao kuhar, što nije morao. Abraham je posve kršćanin kad nalazi veličinu i Bogu ugodne okolnosti i u skromnim zanimanjima, baš kao Isus kojeg je zadivila vjera satnika iz Kafarnauma, a razočarao ga je bogati mladić koji nije mogao dati svoj imetak siromasima, uzeti svoj križ i slijediti Isusa. Istaknuo je običaj u starom Rimu kad su Rimljani jeli javno da pokažu kako nisu proždrljivi, opisao je cara Fridrika i njegova sina Maksimilijana, koji su oko vrata nosili red umjerenosti, a to su bile male zlatne posudice s Gospinom slikom, osudio sladokusce i proždrljivce svojega doba koji jedu hranu začinjenu javanskim paprom, cimetom, šećerom i drugim mirodijama. Propovijed je dokument za povijest kuharstva. Srednjovjekovni jelovnici bili su jako jednolični, a s otkrićima počela su u Europu stizati sredstva za uživanje u hrani koja Abraham osuđuje u opširnom opisu gozbi uglednika i bogataša, njihovih jelovnika, kuharâ koji su vrlo ugledni, a njihovi gospodari okrutni, pa je neki velmoža dao ubiti kuhara što mu je slabo ispekao pile i peći ga u vlastitoj krvi. Tako sve životinje žive u neprestanoj opasnosti da se nađu na stolu tih proždrljivaca. Taj dragocjeni dokument za povijest kulinarstva zapravo je propovijed protiv proždrljivosti i proždrljivaca, a takvima su pripadali mnogi moćnici, koji su ga mogli kazniti. Abrahamovo djelovanje kao dvorskog propovjednika nije bilo bezopasno.

Propovijed o vinogradarima (*Die Winzer*) Abraham započinje s ocem Noom kao prvim koji je posadio čokot loze, nastavlja s Isusom, koji je Crkvu opisao kao vinograd, a kraljevstvo nebesko kao domaćina koji odlazi ujutro da nađe radnike za svoj vinograd. Ti radnici su dušobrižnici, propovjednici, župnici. Svećenstvo dakle mora danju i noću marljivo raditi u svom vinogradu. Ovdje iznenađuje živopisnost Abrahamova stila i sposobnost skoka od gospodarstva do propovijedanja vjere. Abraham nastavlja s prijekorom svećenicima koji su katkad krivi što neke duše ne mogu ući u kraljevstvo nebesko. Potom uspoređuje ljude s moštom, mošt treba zraka, inače se kvari, ljude ne valja siliti da mole, rade i uče, strune glazbala ne valja odviše nategnuti, konj ne nosi uvijek ormu, ponekad ga valja pustiti i da pase. I brak uspoređuje s bačvom, raspadne se ako bačva nije čvrsta. Potom je prikazao čuda s vinom,

najprije čudo u Kani Galilejskoj, pa druga čuda; ustao je, dakako, protiv pijanstva.

U propovijedi o krojaču (*Der Schneider*) ustao je protiv raskoši u odijevanju, spomenuo cara Aurelija koji je ženi zabranio da se odijeva u svilu, pa Rudolfa Habsburškog koji je nosio pohabani kaput i nije se stidio zbog toga. I Karlo V. skromno se odijevao; kad je ušao u Milano, svekoliko plemstvo svečano ga je dočekalo, raskošno odjeveno, ali on, car, bio je skroman u odjeći.¹⁷ Onda je Abraham opisao kako su se odijevali Isus i sveti Ivan Krstitelj, te njihovu skromnu odjeću usporedio s odjećom tadašnjih velmoža. Završio je opisom što sve krojač treba znati, koji opis ima znatnu dokumentarnu vrijednost.

Jednu propovijed posvetio je i kočijašima (*Der Fuhrmann*), započevši kao i obično s Biblijom i opisom faraonovih kola; prešao na proroka Bileama, koji se ljutio kad je njegova magarica stala i nije htjela naprijed, ali nije psovao kao današnji kočijaši. U njemačkome, kao i u hrvatskome kaže se da netko psuje kao kočijaš. Prešao je na hajduke koji napadaju kočije, ali i na kočijaše koji lažu da su ih pokrali hajduci, kako bi utajili robu koju prevoze. U propovijedi o trgovcima (*Der Kaufmann*) Abraham je spomenuo Josipa kojeg su braća prodala u Egipat, Isusa koji je trgovce prognao iz Hrama, što ipak nije značilo prokletstvo cijelog staleža, nego nezadovoljstvo Spasitelja zbog oskrvuća Hrama. U obranu trgovaca istaknuo je Isusovu parabolu da je Kraljevstvo nebesko kao trgovac koji kupuje bisere, nađe jedan, proda sve što ima i kupi ga. Trgovina dakle nije grijeh, nego samo prijevara kod trgovanja. Opisao je teškoće trgovanja, ali nije optužio trgovce zbog lihve, kako se to činilo u srednjem vijeku.

U propovijedi o prošnjacima (*Der Bettler*) istakao je da su oni uvijek bili Božji miljenici i podsjetio na bogataša iz Evandjelja koji je umro i otišao ravno u pakao za razliku od ubogog Lazara. Propovijed o prošnjacima Abrahamu je prilika da istakne siromaštvo kao kršćansku vrlinu, pa je Isus rado uzimao lik prosjaka; u nekoliko primjera opisao je veliku pobožnost prosjaka, a kritizirao je lažne prosjake, koji izgledaju kao kljasti, a to nisu. U propovijedi o školniku (*Der Schulmeister*) istaknuo je da je disciplina neophodna u školi, a onda je dodao da je Aleksandar Veliki znao reći kako više

¹⁷ Mletački poklisar u Madridu opisao je u izvješćima Senatu Karla V. kao vrlo skromnog čovjeka koji je izgledao kao neki mali knez, a ne rimski car. Ivan Pederin, *Mletački i hrvatski putopisi u XVI. st.*, u: *Mogućnosti*, L (2003), br. 4-6., str. 103-120.

duguje svom učitelju Aristotelu nego svom ocu. Prema tome, neobično je važno da se mladež dade u ruke dostojnu čovjeku. Nastavlja s primjerima kreposnog života nekih učitelja, pa sa savjetima da školnik mora imati oči naprijed i otraga; usporedio je školnika sa zavjetnim kovčegom u kojem se nalazi šiba, ali i slatka m̀ana. Školnik ne smije biti surov kao biblijski Ezav, niti kao Bileam, koji je tukao svoju magaricu kad nije htjela dalje. Uočio je da su školnici često crkovinari, ali nije pisao o dvorskim *praeceptorima* koji su odgajali prinčeve i igrali dominantnu ulogu na dvorovima. Nije se ustručavao održati propovijed *Der Regent*, kojeg je usporedio sa suncem među planetima, s orlom među pticama, lavom među četveronošcima, dijamantom među dragim kamenjem, zlatom među kovinama. Onda je kazao da latinska riječ *Corona* znači krunu, ali na njemačkom krunicu, te dodao kako nema krune bez vjere, nema vladanja bez pjevanja psalama, nema zapovijedi bez molitve. Njegovo dovođenje riječi *kruna* u susjedstvo s *krunicom* postupak je sličan kasnijim nadrealističkim postupcima u književnosti, a čitav pasus naglašava povezanost krune i oltara, Crkve i države. Katolički knezovi mogu biti sigurni u pobjedu i blagoslov, moraju biti ponizni, ne smiju zaboraviti da smrt posjećuje sirotinjske četvrti isto tako kao i dvor. Nastavio je s analizom grčke riječi *basileus*, što znači knez, vladar, a izvodi je iz riječi baza. Knezovi ne smiju zaboraviti na svoj stalež i ne smiju se odviše često družiti s podanicima jer to umanjuje njihov sjaj pred njima, ne smiju zaboraviti da su glava države, a da glava ne smije biti šuplja, ne smiju zaboraviti da je vladaru najljepši ures oklop, željezo mu donosi veću čast negoli zlato, ali rat je najbolji čuvar mira. Umijeće kako se stječe naklonost podanika nije vrlina svakog vladara, a knez i narod isto su kao glava i tijelo u čovjeka, zlo je za tijelo ako se glava razboli. Vladari ne smiju biti rasipni, moraju biti samilosni prema siromasima. Vladar ne smije zaboraviti da je i on pastir svojih podanika; samo što nije dodao da im mora služiti jer čovjek je prema poslanicama apostola Pavla veći onda kada daje nego kad uzima.

Bila je to pouka umijeću vladanja koja se bitno razlikuje od ranijih pouka takve vrste, a to su – *De administrando imperio* Konstantina Porfirogeneta u kojem je car opisao prilike bizantskih i okolnih zemalja da bi dao sinu pregled situacije kad stupi na prijestolje, pa *Il Principe* Nicolò Machiavellija, u kojem on odvaja moral od politike i stvara pojam državnih razloga koji se u prosvjetiteljstvu pojavio kao *raison d'état*. Abraham je dao sliku kršćanskog vladara, ali u toj slici sadržana je i opomena da vladar mora slušati Crkvu koja ga opominje da njegova vlast mora

odgovarati Evanđelju, Bibliji i kršćanskoj čudorednosti. To nam kaže o sadržaju države u kojoj Crkva nije bila odvojena od države.

Propovijed o svećenicima (*Der Geistliche*) počeo je s napomenom da prema Bibliji tjelesno betežni ljudi nisu podobni za svećenički poziv, te dodao koliko su teži čudoredni nedostaci svećenika u očima Oca našega na nebesima. Njegova kritika upućena svećenicima je najoštrija, on zamjera mnogima da su odabrali taj poziv kako bi udobno živjeli. Upozorava svećenike koji savjetuju vladare kako se ne smiju bojati da im kažu голу istinu, spomenuo svetog Ambrozija koji je doznao da car Teodozije namjerava opet dati Crkvu arijanskim krivovjercima pa ga je s oltara javno opomenuo da je on, car, gospodar arsenala, ali ne i crkve. Ispričao je anegdotu o svetome Nepomuku, zaštitniku Češke, kojeg je kralj dao baciti u rijeku jer nije htio prekršiti ispovjednu tajnu kraljice čiji je ispovjednik bio. Završio je isticanjem važnosti propovijedi u dušobrižničkom radu, svetog Bonifacija koji je obratio Europu tako što je propovijedao, svetog Remigija, koji je obratio Francusku, sve teške grješnike koje je propovijed oslobodila muka u paklu. Abraham, koji je bio prior i provincijal, osobito je strog prema svećenicima kojima su radost samo stradanja i žrtve, a svaka udobnost života sramota.

Abraham je u svojim propovijedima dao sliku jednog duboko katoličkog svijeta naivno pobožnih, ljudi nad kojima se očinski brinu, kao pastiri, svećenici i kraljevi, koji žive u moralnoj suglasnosti. To ne može a da nas ne podsjeti na sliku Irske u djelu suvremenoga njemačkog katoličkog pisca Heinricha Bölla *Irisches Tagebuch* (Irski dnevnik). To je svijet skromnosti, siromaštva punog vrline, hrabrosti, mučeništva, mudrosti, pokoravanja gospodarima, vladarima, uopće starijima; svijet koji je gotovo idiličan. Njegovi likovi kreću se u prostoru između svetosti i grijeha, a grijeh nikad nije strašan, Abraham uvijek vidi izlaz iz grijeha. Napetost koja prožima njegovu propovijed i dovodi je do ruba sukoba jest napetost između oltara i prijestolja.¹⁸ To je upravo katolička napetost, odnosi između Crkve i države bili su, čini se, uvijek bremeniti sukobima, koji se zamjećuju kod Dantea, Waltera von der Vogelweide, što je pristao uz cara protiv pape, i drugih.

Taj svijet jedinstva Crkve i države svijet je u kojem svećenik s oltara vidi svakog, od prosjaka i krojača do vladara, te svakog

¹⁸ Jean Schellinger, *Abraham, a Sancta Clara, Pastorale et discours politique dans l'Autriche de XVIIIe siècle*, Berne-Vienne, 1993.

jednako kori i opominje, slično kako je to radio Isus u Evanđelju, u kojem se prvi put u povijesti pojavio mali i siromašni čovjek sa svojim kršćanskim dostojanstvom jer je bio dijete Božje. Abraham je ušao u svako područje ljudskog života da dobrostivo i očinski prekori i da čudoredno oplemeni. Na taj način on je kršćanski prozeo Europu, te je kršćanska kultura i čudorednost postala dio našeg mentaliteta više negoli smo toga svjesni.

Onda je došlo prosvjetiteljstvo, koje je Crkvu proglasilo suvišnom u odnosima između čovjeka i Boga, pa je religiju pokušalo nadomjestiti znanošću; svelo je vjeru na pitanje uvjerenja, stvorilo obrazovani sloj otuđen narodu i malom čovjeku Abrahamovu, odnosno onome iz Evanđelja. Došlo je i odvajanje Crkve od države, u kojem je država sve više nastojala stjerati Crkvu u nekakav čudoredni geto. Danas se moramo pitati je li Europa kršćanska, pa se u Europskom parlamentu raspravlja treba li pojam i termin *kršćanska Europa* ući u europski ustav i može li Turska biti primljena u Europu. Iz Vatikana se čuju glasovi da ne može. Jacques Chirac je kao predsjednik Republike Francuske zabranio muslimansku maramu i križ u školi. Obratio se naciji preko televizije i kazao da vjerske oznake ne smiju u školu jer je škola laička. Sve je to istina, ali istina je i to da je kršćanstvo bilo više od jednog tisućljeća državna vjera, koja je svoje pučanstvo toliko prožela te je kršćanstvo postalo dio našeg mentaliteta.¹⁹ Pogledajmo npr. suvremeno bračno zakonodavstvo u Napoleonovu građanskom zakoniku. U njemu nema ničeg čega nema u apostola Pavla, tek što u apostola Pavla ima nečeg čega nema u Napoleonovu zakoniku, a to je muž kao glava ženi, kao što je Krist glava Crkvi, ali muževi moraju svoje žene ljubiti onako kako Krist ljubi svoju Crkvu.²⁰ Sve ako je Europa danas laička, pa i bez-božna, kršćanstvo je neotuđivi sastavni dio mentaliteta Europljana. Pogledajmo primjerice Pariz. On je sjedište i ishodište svjetovnosti i laicizma. A tko ode u Pariz može se iznenaditi koliko je taj grad katolički grad kad vidi Notre Dame, pa Sainte Chapelle i nebrojene ulice koje se zovu *rue des Augustins*, *rue de Sacrés Pères* i sl. Pogledajmo *Universitätskirche*

¹⁹ O tome koliko i kako europske nacije duguju Crkvi vidi: Ivan Pederin, *Vjera, nacija i država*. Crkva u svijetu, 34 (1999), str. 471-482.

²⁰ Ovdje se može upozoriti na suvremeni zakon o braku koji se čita kod sklapanja građanskog braka. Tu se npr. čuje da su bračni drugovi dužni prije sklapanja braka obavijestiti jedan drugog o zdravstvenom stanju, osobito o spolnim bolestima, ako ih imaju, ali se ne čuje ništa o pravu na tijelo, to međutim svećenik kaže paru koji sklapa crkveni brak.

u Beču, isusovačku crkvu koja je nakon raspuštanja Družbe Isusove 1773. pripala državi, a Marija Terezija je od imovine reda osnovala fond za školstvo. Tako je ta crkva pripala Sveučilištu. A tko će istjerati isusovački duh iz te crkve?

Možemo se pitati i može li Turska stupiti u Europu. Turska je stoljećima vojno i diplomatski bila nazočna u Europi, ali je bila i vrlo velika opasnost za kršćanstvo, o čemu svjedoče propovijedi protiv Turaka, pa život sv. Ivana Kapistrana i dr. Danas međutim više nije dovoljno reći da su Turci nevjernici i sl. U doba ekumenizma zna se da je islam vjera vrlo slična našoj – muslimani su jednobošci, Kur'an časni potekao je iz Biblije koja je priznata kao sveta knjiga u islamu, Isus – Isa priznat je kao prorok ravan Muhamedu, muslimani vjeruju u bezgrješno začće Marijino. Oni su, kao i Židovi, naša braća u vjeri Abrahamovoj. Ako je tako, može se reći da je razlika između islama i kršćanstva mala, toliko mala da ne možemo govoriti o muslimanima kao inovjercima, a tako ni o Židovima. Živimo u doba kad je jedan veliki papa otišao na Zid plača u Jeruzalemu i u Omejidsku džamiju u Damasku, u kojoj se kao relikvija čuva odsječena glava Ivana Krstitelja, svetinja jednih i drugih.

Teološke su razlike male, ali ne i kulturne i pravne,²¹ i te se razlike mogu mnogo teže pomiriti negoli teološke. U Europi danas živi mnogo muslimana, ima i kršćana koji se obraćaju na islam, ali se zamjećuju velike suprotnosti u muslimanskim obiteljima kad djeca rođena u Europi poprime europsku kulturu, običaje i mentalitet.

THE TERM CHRISTIAN EUROPE IN BAROQUE SERMONS OF THE VIENNESE FRIAR ABRAHAM A SANCTA CLARA

Following the Discussion in Europe's Parliament

Summary

This article is written as an answer to questions: Is Europe or was it Christian or not? Is this term suggested, useful or not? In traditional Europe the Church was for more than a millennium united to the state authority. That means that Christian faith and culture penetrated into the public and private life of European

²¹ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1964.

countries to form a part of European mentality, although Catholicism never was a European religion but a universal one. The sermons of Abraham a Sancta Clara, who was addicted to the Court of Vienna - *Hofprediger*, reveal how and by what means that was made. However, strain to the Imperial authority was always present in his sermons and Abraham proved much civil or rather clerical courage in criticising the Court and even the Emperor and Imperial Archduchesses themselves. That reveals that even secular and atheist Europe is much more Christian than it is publicly admitted in a time when a crucifix is not admitted in public schools. But that means that Turkey is not to be a member of united Europe. Islam is based upon the Bible and Muslims can be considered our brothers in the faith of Abraham, but the culture and law system are much more different than ours.